

DOI: 10.31648/kpp.9849

Mateusz Dąbrowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0009-0002-2525-4202

dabrowskimateusz2001@gmail.com

Od Robespierre'a do Napoleona. Ustrój polityczny Francji w latach 1794–1799

Wstęp

Celem opracowania jest przedstawienie najważniejszych wydarzeń ustroju Francji w latach 1794–1799 i ich wpływu na rozwiązania prawne zastosowane w Konstytucji Dyrektoriatu i Konstytucji konsularnej. Artykuł ukazuje również znaczenie monteskiuszowskiej doktryny trójpodziału władzy na Konstytucję Dyrektoriatu. Wybrany przedział czasowy jest poświęcony ciekawemu okresowi w historii Francji, który jest mniej znany i rzadko opisywany, cechujący się powrotem do pierwotnych założeń rewolucji, w której monteskiuszowska idea trójpodziału władzy znów miała stanowić podstawowy filar ustroju państwa. Rewolucja francuska była najbardziej przewrotnym okresem w historii Francji. Z jednej strony przyniosła wiele tragicznych konsekwencji dla narodu francuskiego, z drugiej zaś – również pozytywne aspekty, szczególnie dla rozwoju praw obywatela, praw człowieka czy systemów rządów. Można pokusić się o stwierdzenie, że Francja w latach 1789–1799 była „królikiem doświadczalnym” Europy. Wydarzenia tamtego okresu dały podwaliny do wykreowania późniejszych XIX-wiecznych systemów republikańskich i monarchistycznych w Europie i na świecie.

Ku upadkowi Robespierre'a

Wydarzenia 14 lipca 1789 r. w paryskiej Bastylji, jak i przysięga Stanów Generalnych złożona 20 czerwca 1789 r. w sali do gry w piłkę niedaleko pałacu wersalskiego stanowiły jedynie wstęp do kolejnych wydarzeń. Należy stwierdzić, że następne etapy rewolucji były coraz bardziej radykalne, a szczyt radykalizmu osiągnęły

za czasów rządów terroru, tj. od czerwca 1793 r. do lipca 1794 r. „W czasie rządów Robespierre’a zostało zgilotynowanych prawie 18 tysięcy ludzi. Kres tych strasznych wydarzeń stanowił przewrót 9 thermidora¹ (czyli 27 lipca 1794), w wyniku którego Maximilien Marie Isidore de Robespierre i tysiące innych ludzi zostało formalnie skazanych na śmierć, większość z nich była z prowincji. Ofiary rewolucji umierały w więzieniach lub w wyniku samosądów dokonywanych bez procesu. (...) Polityka nie-ludzkiej represji podziałła. Kiedy jesień zamieniła się w zimę, wojska republiki znów zaczęły odnosić sukcesy za granicą, a rewolta rozpętana po upadku partii żyrondistów została bezwzględnie zgnieciona”².

Upadek Robespierre’a i koniec Konwentu Narodowego

Szerząca się spekulacja, słabe zbiory w latach 1792–1793, jak też wojna z Austrią i Prusami stanowiły znaczący ciężar dla gospodarki Francji. Jakobini, dokonując egzekucji hebertystów i dantonistów, stracili poparcie społeczeństwa. Terror, który został wprowadzony w czerwcu 1794 r., budził powszechne niezadowolenie. Część jakobinów domagała się zakończenia terroru, tymczasem skrzydło ultraradykalne żądało intensyfikacji przemocy wobec pozostałości *ancien regime*. Wewnętrzne spory między ultraradykałami, grupą Robespierre’a oraz umiarkowanymi w Komitecie Ocalenia Publicznego stały się jedną z ważniejszych przyczyn upadku jakobinów³. Po upadku Robespierre’a 10 thermidora II roku, tj. 28 lipca 1794 r., Konwent Narodowy charakteryzował się stopniowym powrotem burżuazji do władzy po terrorze. Konwent uchylił ustawę perialną. Była to ustawa z czerwca 1794 r., która została przyjęta przez Konwent Narodowy na zlecenie Komitetu Ocalenia Publicznego, która przyczyniła się do wzmocnienia terroru i jednoczesnej reorganizacji Trybunału Rewolucyjnego. Sama ustawa przyspieszyła postępowanie sądowe, pozbawiając oskarżonych wszelkich gwarancji procesowych. Po zniesieniu ustawy więźniowie Montagnardów zostali zwolnieni⁴. Większość byłych zwolenników Robespierre’a i jego współpracowników, zwłaszcza wśród deputowanych, przysięgła wierność nowemu rządowi po to, aby uniknąć odpowiedzialności karnej. Niektórzy próbowali ucieczki, lecz nie wszystkim jednak się to udało. Wielu przedstawicieli na misji⁵ zostało natychmiast odwołanych, a niektórzy uwięzieni⁶.

¹A.J. Mayer, *The furies: violence and terror in the French and Russian revolutions*, Oxford 2002, s. 21.

²R. Scurr, *Robespierre. Terror w imię cnoty*, Warszawa 2008, s. 51.

³J. Baszkiewicz, *Maksymilian Robespierre*, Wrocław 1976, s. 154.

⁴*Some significant laws of the law of the French revolution*, https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/lois_penales_revolution_francaise/lois_penales_revolution_francaise_2.htm#1794_06_02_decret (dostęp: 26.04.2022).

⁵W czasie rewolucji francuskiej przedstawiciel na misji, czyli komisarz polityczny, był nadzwyczajnym wysłannikiem Zgromadzenia Ustawodawczego. Przez większość czasu byli to deputowani mianowani przez Konwent Narodowy do nadzorowania utrzymania porządku i stosowania prawa w departamentach i w armii. Podczas gdy tacy inspektorzy istnieli już w czasach *ancien régime*, przedstawiciele byli systematycznie zatrudniani podczas rządów terroru i otrzymywali pełnię uprawnień.

⁶R. Dupuy, *La République jacobine. Terreur, guerre et gouvernement révolutionnaire 1792–1794*, t. 2, collection: Nouvelle histoire de la France contemporaine, Paris 2005, s. 156.

Stopniowo przeprowadzano odwet przeciwko jakobinom, którego symbolem była egzekucja Jeana Baptiste'a Carrier'a w grudniu 1794 r. i zamknięcie Towarzystwa Przyjaciół Konstytucji, zwanej później jako Klub Jakobinów. Wielu żyrondyistów, którzy zostali wydaleny z Konwentu Narodowego, ponownie zajęli swoje miejsca⁷. Zniesiono prawo ogólnego maksimum⁸. Poprawiło to handel zagraniczny, lecz jednocześnie doprowadziło do wzrostu cen i spekulacji.

W połączeniu ze srogą zimą nastąpił kryzys, który dotknął najbiedniejszych⁹. W wyniku powstań w III roku germinalnym i prerialnym, które zakończyły się niepowodzeniem, Konwent Narodowy uznał Konstytucję roku I za „fałszywą”¹⁰. Reakcja termidoriańska¹¹ wybrała jedenastoosobową komisję w celu opracowania nowej konstytucji, która miała zastąpić Konstytucję roku I.

Francja w czasie terroru doświadczyła dyrygizmu gospodarczego. W okresie reakcji termidoriańskiej powrócono do liberalnej polityki gospodarczej prowadzonej przez Dyrektoriat. Zakończył on liberalizację gospodarki zapoczątkowaną przez Konwent Narodowy, przywracając swobodę tworzenia spółek handlowych (listopad 1795 r.), deregulując wymianę pieniężną (17 lipca 1796 r.) i znosząc system okręgów, który przydzielał miejsce na rynku każdemu producentowi zboża (lato 1796 r.) lub poprzez przywrócenie systemu wolnej sprzedaży i obrotu żywnością (ustawa z dnia 9 czerwca 1797 r.). Te liberalne podejście do gospodarki doprowadziło Dyrektoriat do zniesienia spółek publicznych na rzecz przedsiębiorstw prywatnych, statutowanych na podstawie umów (luty 1796 r.)¹².

Monteskiuszowski trójpodział władzy w Konstytucji roku III

Konstytucja roku III, tak samo jak Konstytucja Francji z 1791 r., kładła duży nacisk na trójpodział władzy. Twórcy konstytucji swoje idee czerpali z koncepcji monteskiuszowskiego trójpodziału władzy. Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu¹³, zwany Monteskiuszem, pochodził z bogatej i utytułowanej rodziny arystokratycznej. Otrzymał gruntowne wykształcenie, pełnił przez lata funkcje radcy, a następnie prezesa parlamentu w Bordeaux. Czasy, w których żył myśliciel,

⁷J.P. Bertaud, *La Révolution française*, Paris 2004, s. 275.

⁸Ustawa o maksimum ogólnym jest drugą ustawą francuską, która ustanawia malejące maksimum ceny zboża po niechęci katalogów departamentalnych do stosowania pierwszej. Został on przegłosowany 29 września 1793 r. przez Konwent Narodowy. Pierwsza ustawa, uchwalona 4 maja 1793 r., ustanowiła opodatkowanie ceny zboża przez każdą administrację departamentalną dla swojej jurysdykcji zgodnie ze średnią ceną w pierwszych miesiącach roku, spis zapasów, z wizytacjami domowymi przeprowadzanymi przez gminy oraz prawo do rekwizycji okręgów w celu zaopatrywania rynków w ich okręgach.

⁹D. Woronoff, *Nouvelle histoire de la France contemporaine*, t. 3: *La République bourgeoise: de Thermidor à Brumaire 1794–1799*, Paris 1972, s. 18–23.

¹⁰J.P. Bertaud, op. cit., s. 276–277.

¹¹Nazwa w historii Konwentu Narodowego od 27 lipca 1794 r. do 26 października 1795 r.

¹²G. Lemarchand, *L'Économie en France de 1770 à 1830. De la crise de l'Ancien Régime à la révolution industrielle*, Paris, s. 155.

¹³Hasła: Baron de Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/> (dostęp: 28.01.2018).

charakteryzowały się dużym kryzysem burbońskiej monarchii absolutystycznej, borykającej się ze stanem trzecim, jak i z postępującą arystokracją. W tamtym okresie panowało przekonanie, że despotia musi ustąpić na rzecz oświeconej elity, dlatego kierowano zainteresowanie w stronę Anglii, gdzie panowała monarchia konstytucyjna. Miał skłonność do anglomanii i był „człowiekiem, który naprawdę miał otworzyć oczy Francuzom na ustrój angielski”¹⁴. Charles Louis de Secondat na początku swojego życia nie znał Anglii. Przełomem była wielka podróż, jaką Monteskiusz odbył po większości krajów europejskich. W Europie kontynentalnej odniósł wszędzie wrażenie niesmaku, dopatrywał się zgnilizny i korupcji. System angielski natomiast go urzekł. Widział w nim republikę pod zasłoną monarchii¹⁵. Myśliciel wyróżniał wówczas trzy rodzaje rządów: republikański, monarchiczny i demokratyczny. W rządzie republikańskim władza należała do narodu, wtedy była to demokracja lub części narodu – arystokracja. Despotię Monteskiusz opisywał w swoim dziele tak: „Jeden człowiek, bez zobowiązań i bez prawideł, poddaje wszystko swojej woli i zachciance”¹⁶. W przekonaniu Monteskiusza monarchia była najbardziej praktyczną formą sprawowania władzy w ówczesnych warunkach. Była ona o wiele lepsza od despotii, która reprezentowała zacofanie i ciemnotę. Despotia była emanacją zdziczenia i barbarzyństwa. Monarchia była jedynym ustrojem, w którym można było wprowadzić trójpodział władzy. Podział władz przedstawiony został w słynnej księdze XI rozdziału VI zatytułowanego *O ustroju angielskim* w dziele *O duchu praw*. „W każdym państwie istnieją trzy rodzaje władzy: władza ustawodawcza, władza wykonawcza rzeczy należących do narodów i władza wykonawcza rzeczy należących do prawa cywilnego. (...) Tę ostatnią władzę można nazwać władzą sądenia, drugą zaś po prostu władzą wykonawczą państwa”¹⁷. Władzę ustawodawczą piastować powinien dwuizbowy parlament, wykonawczą – monarcha, a sądową – niezależne sądy. Zagrożeniem było połączenie co najmniej dwóch władz w jednym ręku, może to spowodować „rządy tyrańskie”. Władze musiały być odseparowane od siebie i nawzajem się kontrolować i hamować (według Monteskiusza hamulce wewnętrzne i hamulce między nimi). „Wewnętrzny hamulec stanowiła dwuizbowość parlamentu. Izbę niższą mieli wybierać wszyscy, zaś izbę wyższą, w której zasiadali by ludzie wyróżniający się rodem, bogactwem i zaszczytami, miała być dziedziczna. Prawo zwoływania posiedzeń parlamentu przysługiwało monarsze, jak i prawo niezawierania ustaw godzących we władzę wykonawczą. Hamulcem dla monarchy było odsunięcie go od prawodawstwa, bez inicjatywy ustawodawczej, a wyposażenie jedynie w prawo weta ustawodawczego”¹⁸. Monteskiusz uważał, że ministrowie powinni ponosić

¹⁴J. Dedieu, *Montesquieu et la tradition politique en France*, these pour le doctorat, presentee a la faculte des lettres de Bordeaux 1909 (rozdziały V-VII); H. Barckhausen, *Montesquieu, ses idees et ses oeuvres d'apres les papiers de la Brede*, Paris 1907, s. 111.

¹⁵I. Jaworski, *Zagadnienie rządów parlamentarnych w pierwszym okresie Rewolucji Francuskiej*, Kraków 1926, s. 7.

¹⁶A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015, s. 187.

¹⁷Ch. Montesquieu, *O duchu praw, księga XI rozdział VI*, <https://prawo.uni.wroc.pl/sites/default/files/students-resources/Montesquieu%20O%20duchu%20praw%20rozdzia%C5%82%20VI.docx> (dostęp: 24.04.2023).

¹⁸A. Sylwestrzak, op. cit., s. 188.

odpowiedzialność parlamentarną, zwalniając z tego monarchę. Egzekucja wyroków natomiast miała należeć do władzy sędziowskiej. „Ale sędziowie narodu to jedynie usta, które wygłaszają brzmienie praw, nieożywione istoty, które mogą złagodzić ich siły i suwerenności”¹⁹.

Konstytucja Dyrektoriatu nawiązywała do monteskiuszowskiego trójpodziału władzy. Ustrój Dyrektoriatu nie ukazywał w sposób lustrzany ustroju idealnego według Monteskiusza, jakim była monarchia konstytucyjna z królem na czele, lecz jedynie upodabniała swój system polityczny do doktryny i panujących wówczas nastrojów społecznych. Należy stwierdzić, że Konstytucja Francji z 1791 r. w najgłębszym stopniu była odzwierciedleniem doktryny monteskiuszowskiej, wprowadzając monarchię konstytucyjną. Ojcowie Konstytucji z 1795 r., chcąc ustabilizować sytuację polityczną po panującej anarchii Robespierre'a i obowiązującej Konstytucji z 1793 r.²⁰, mogli jedynie upodobnić nowy ład do wcześniejszych monarcho-konstytucyjnych założeń, w celu zapobiegnięciu kolejnemu rozlewowi krwi.

Można zauważyć odwołania do idei wzajemnego hamowania się władz. Przykładowo art. 46 stanowił, że władza ustawodawcza, na którą składała się Rada Starszych i Rada Pięciuset, nie mogła wykonywać samodzielnie ani przez swoich delegatów zarówno władzy wykonawczej, jak i sędziowskiej²¹. Takie postanowienia nawiązywały do niezależności władz poprzez niewkraczanie władzy ustawodawczej w wykonawczą i sędziowską (hamulec zewnętrzny). Natomiast w art. 86 i art. 90 widniało odwołanie się ojców konstytucji do zasady hamulców między izbami władzy ustawodawczej poprzez wyłączną kompetencję Rady Starszych w sprawach zatwierdzania lub odrzucania uchwał Rady Pięciuset (hamulec wewnętrzny)²². W ciele wykonawczym, czyli Dyrektoracie składającym się z 5 dyrektorów, można było doszukiwać się quasi-monarchy. Dyrektoriat nie mógł zostać odwołany, nie ponosił odpowiedzialności politycznej przed parlamentem, lecz ponosił odpowiedzialność konstytucyjną przed Najwyższym Trybunałem, w razie naruszenia przepisów konstytucji. Dyrektoriat nie mógł rozwiązać parlamentu, jak i też nie posiadał inicjatywy ustawodawczej; mianował ministrów i ich odwoływał, jak i też naczelnych urzędników urzędów ds. podatków²³. Tak samo jak w doktrynie Monteskiusza, konstytucja opowiadała się za odpowiedzialnością parlamentarną ministrów²⁴, zwalniając z tego Dyrektoriat (u Monteskiusza: monarchę). Quasi-królewskie

¹⁹ Ch. Montesquieu, op. cit., księga III.

²⁰ W literaturze często podnoszony jest zarzut, że Konstytucja z roku 1793 w ogóle nie weszła w życie. Niemniej orzecznictwo sądów apelacyjnych XIX-wiecznej Francji temu stwierdzeniu zaprzecza. Zob. CA Colmar, 13 października 1829 Court Royale de Colmar, wyrok z 13 października 1829 r., *Stéhélin v. préfet du Haut-Rhin*, *Dalloz*, 1830, II, 25 i *Sirey*, II. Dekret z 10 października 1793 r. stwierdzał, że tymczasowy rząd Francji jest rewolucyjny, aż do pokoju. Dekret ten zawieszal jedynie działanie postanowień dotyczących rządów. Więc pozostałe postanowienia były dalej w mocy. Przepisy Konstytucji jakobińskiej obowiązywały więc do czasu wejścia w życie Konstytucji Francji z 1795 r.

²¹ Constitution du 5 Fructidor An III, art. 46, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii> (dostęp: 25.12.2023).

²² Ibidem, art. 86, 90.

²³ Ibidem, art. 148, 154.

²⁴ Ibidem, art. 152.

zwyczaję możemy również upatrywać w posłańcach stanu²⁵, których Dyrektoriat również mianował i odwoływał. Należy stwierdzić, że ów postanowienia konstytucji nawiązywały do zasady *rex regnat, sed non gubernat*²⁶. Zasadę trójpodziału władzy i niezależności władzy sądowniczej od innych władz konstituował art. 202, stanowiąc, że „funkcje sądownicze nie mogą być wykonywane ani przez ciało ustawodawcze, ani przez władzę wykonawczą”²⁷.

Konstytucja roku III (Konstytucja Dyrektorialna)

Konstytucja została przyjęta przez Reakcję termidoriańską 22 sierpnia 1795 r. Jej preambułą jest deklaracja praw i obowiązków człowieka i obywatela z 1795 r. Proklamowane prawa zostały zaczerpnięte z deklaracji z 1793 r., za wyjątkiem praw socjalnych. Gwarancji poddano podstawowe prawa człowieka i obywatela; położono ponownie nacisk na trójpodział władzy. *Novum* stanowiło wprowadzenie obowiązków obywatelskich. Przykładowo w części pt. *devoris* art. 2 „wszystkie obowiązki człowieka i obywatela wynikają z tych dwóch zasad, wrytych przez naturę we wszystkich sercach: – Nie czyni innym tego, czego nie chciałbyś, aby tobie czyniono. – Nieustannie czyni innym dobro, które chciałbyś od nich otrzymać”²⁸. Sama konstytucja nawiązywała do zasad konstytucji z 1791 r. Prawo obywatelskie mieli jedynie mężczyźni, którzy płacili podatki i ukończyli 21 rok życia²⁹. Zostały przywrócone głosowania pośrednie, wprowadzając wybór członków ciała ustawodawczego przez zebrania elektoralne, które składały się z elektorów powołanych przez zgromadzenia pierwiastkowe³⁰. Władzę ustawodawczą tworzył dwuizbowy parlament składający się z Rady Pięciuset i Rady Starszych³¹. Izby wybierane były w wyborach, które były pośrednie, cenzusowe na trzyletnią kadencję (1/3 składu ulegała odnowieniu co rok). Cenzus wieku do Rady Pięciuset w ramach czynnego prawa wyborczego wynosił 25 lat, w ramach biernego wieku 30 lat³². Cenzus wieku do Rady Starszych w ramach biernego prawa wyborczego wynosił 40 lat i był połączony z cenzusem rodzinnym (każdy członek drugiej izby musiał być żonaty lub wdowcem)³³. Również przywrócono cenzus majątkowy. „Każdy projekt ustawy przegłosowany był naprzód przez Radę Pięciuset, później zaś przesyłany do Rady Starszych. O ile Rada Starszych go odrzuci, Rada Pięciuset może go ponownie uchwalić dopiero w roku następnym. Inicjatywa prawodawcza spoczywała więc wyłącznie w ręku Rady

²⁵ Funkcją czterech posłańców stanu było zanoszenie do obu izb władzy ustawodawczej listów i memoriałów Dyrektoriatu.

²⁶ Z języka łacińskiego ‘król panuje, ale nie rządzi’.

²⁷ Constitution du 5 Fructidor An III, art. 202.

²⁸ Ibidem, art. 2.

²⁹ Ibidem, art. 8.

³⁰ M. Troper, *La séparation des pouvoirs dans la Constitution de l’an III*, Paris 1999, s. 51–71.

³¹ Ibidem, art. 44.

³² Ibidem, art. 74.

³³ Ibidem, art. 83.

Pięciuset³⁴. Władza wykonawcza powierzona była Dyrektoriatowi, złożonemu z pięciu członków, wybieranych na pięć lat³⁵. Rada Pięciuset proponowała listę złożoną z dziesięciu kandydatów, spośród których Rada Starszych wybierała dyrektora na miejsce ustępującego³⁶. Dyrektoriat sprawował władzę wykonawczą niepodzielnie. Nominowani przez niego ministrowie mieli tylko stanowisko urzędników³⁷. Zgromadzenia pierwiastkowe wybierały sędziów pokojów, natomiast zgromadzenia elektorów wybierały ławników, sędziów karnych i cywilnych, a także sędziów Trybunału Kasacyjnego.

Można zatem stwierdzić, że konstytucja miała na celu stworzenie bardziej stabilnego systemu rządów, po wywołanym chaosie prawnym i politycznym panującym w poprzednich okresach rewolucji (szczególnie w czasie rządów terroru). Warto również podkreślić, że konstytucja miała swoje zalety, takie jak wprowadzenie trójpodziału władzy i pewnych elementów demokratyzacji, ale ostatecznie okazała się być strukturą niestabilną i niezrozumiałą dla społeczeństwa. Konstytucja posiadała aż 377 artykułów, czyli o wiele więcej niż Konstytucja z 1791 r. czy Konstytucja Roku I (1793 r.). Należy stwierdzić, że zastosowany właśnie taki zabieg miał zapobiec zamachowi stanu, jak też ograniczyć do minimum pole interpretacyjne idei zawartych w poszczególnych przepisach. Przykładem tego zabiegu możemy uznać postanowienia zawarte w tytułach III i IV konstytucji, które szczegółowo, wręcz farmaceutycznie, opisują zgromadzenia podstawowe i zgromadzenia wyborcze. Podobne metody zostały zaimplementowane w konstytucjach krajach Europy Zachodniej po upadku żelaznej kurtyny, np. w Konstytucji RP z 1997 r.

Wprowadzenie Dyrektoriatu miało zapewnić równowagę między gałęziami władzy, tj. relacja między Radą Pięciuset i Radą Starszych a Dyrektoriatem. Ten ostatni, składający się z pięciu dyrektorów, okazał się być strukturą niestabilną i podatną na wewnętrzne konflikty. Dyrektorzy często wykorzystywali swoje stanowiska do prywatnych celów, co prowadziło do paraliżu decyzyjnego owego organu, a co za tym idzie – do dalszej destabilizacji kraju skutkującym ostatecznie przejęciem władzy przez Napoleona Bonapartego. Należy wyciągnąć wniosek, że idee i rozwiązania zawarte w Konstytucji Dyrektorialnej nie były przystosowane do etapu rewolucji i panujących wtedy niestabilnych geopolitycznie czasów. Był to system mało wydolny, borykający się niemożnością podejmowania szybkich decyzji politycznych, które w tamtym okresie były niezbędne w nowożytnej Europie. Skomplikowane organy i procedury były słabo transparentne dla społeczeństwa i niezrozumiałe, zważywszy na fakt, że lud jeszcze parę lat temu był w monarchii absolutnej, następnie w monarchii konstytucyjnej, a później w anarchicznym terrorze Robespierre'a.

³⁴ *Ibidem*, art. 76.

³⁵ *Ibidem*, art. 132.

³⁶ *Ibidem*, art. 133.

³⁷ *Ibidem*, art. 136.

Zamach stanu z 18 Brumaire'a i ocena Dyrektoriatu

W 1799 r. władza Dyrektoriatu była już bardzo słaba. W związku z tym wykształciła się grupa spiskowców, mająca na celu dokonanie zamachu stanu. 9 listopada 1799 r. Napoleon Bonaparte opanował swoim wojskiem kluczowe miejsca władzy, tj. Palais Royal, Tuileries, Pałac Luksemburski, Wersal, Saint-Cloud. Dyrektoriat pod wpływem Sieyès'a mianował Napoleona dowódcą paryskiego okręgu wojskowego i nakazał przeniesienie się izb Ciała Prawodawczego do Saint-Cloud. Napoleon dnia 10 listopada wygłosił przemówienie w Radzie Starszych. „Obywatele Reprezentanci! Rzeczpospolita zmierzała do upadku. Zauważyliście to i wasz dekret ją ocalił. Biada tym, którzy pragnęliby zamętu i nieładu! Przy pomocy generała Lefebvre'a, gen. Berthier'a i wszystkich moich towarzyszy broni uwięź ich (...). W dziejach nic nie dorównuje schyłkowi XVIII w., nic u schyłku XVIII w. nie może się równać z obecną chwilą (...). Pragniemy republiki opartej na prawdziwej wolności, na obywatelskiej wolności, na przedstawicielstwie narodowym; będziemy ją mieli! (...) Przysięgam na to. Przysięgam na to w imieniu własnym i moich towarzyszy broni”³⁸. Bonaparte złożył wniosek o ustanowienie Konsulatu, w którym Pierwszym Konsulem miał być on sam, Drugim – Emmanuel-Joseph Sieyès, a Trzecim – Pierre-Roger Ducos. Rada Starszych zaakceptowała polityczną zmianę. Problemy nastąpiły natomiast w Radzie Pięciuset, gdzie nie pozwolono wygłosić Napoleonowi przemowy, jednocześnie próbując go zabić. Z pomocą brata Lucjana Bonaparte, który wezwał na salę posiedzeń żołnierzy, wypchnięto deputowanych z budynku. Następnie wybrano kilkunastu przychylnych deputowanych, którzy następnie zatwierdzili uchwałę Rady Starszych. W związku z tym 10 listopada 1799 r. Dyrektoriat upadł na rzecz trzech konsulów, w którym faktyczną władzę sprawował Pierwszy Konsul – Napoleon Bonaparte.

Z całą pewnością należy stwierdzić, że Konstytucja Dyrektorialna funkcjonowała źle. Koncepcja Dyrektoriatu stała się źródłem niekończących się walk między dyrektorami, co osłabiało władzę wykonawczą. Sama konstytucja nie miała poparcia społecznego ani u jakobinów, ani u rojalistów. Niezależnie od doktryny, czy uważamy Dyrektoriat za okres rewolucji francuskiej, czy też nie, jest on zaniewany i dyskredytowany. „Okres między upadkiem Robespierre'a a wstąpieniem na tron Napoleona Bonaparte uważany jest za przeciętny okres przejściowy”³⁹. Warto podkreślić, że Dyrektoriat źle zapisał się w świadomości zbiorowej społeczeństwa. Można stwierdzić, że nawet dziś oceniany jest negatywnie. Negatywne poglądy na temat przedmiotowego ustroju zostały „wykute” w początku istnienia konsulatu. Miało to służyć usprawiedliwieniu zamachu stanu z 18 Brumaire'a, przedstawiając reżim Dyrektoriatu jako zasadniczo nieskuteczny, a powrót do autokracji jako jedyne i konieczne rozwiązanie w ówczesnej

³⁸ J. Willaume, *Correspondance de Napoléon I-er publiée par l'ordre de l'empereur Napoléon III*, t. VI, Paris 1856; idem, *Legiony Dąbrowskiego. Europa w dobie wojen napoleońskich*, Warszawa 1960.

³⁹ D. Woronoff, op. cit., s. 7.

sytuacji. Można zatem stwierdzić, że „Dyrektoriat jest świadectwem woli umiarkowanej burżuazji republikańskiej, aby ujrzeć przetrwanie ustroju dostosowanego do jej potrzeb i »zakończyć rewolucję«, jak głosi Konstytucja Roku III”⁴⁰.

Początek Konsulatu

Konstytucja konsularna została przyjęta 13 grudnia 1799 r. Weszła w życie 22 grudnia 1799 r., jeszcze przed ratyfikacją w trafiającym 15 dni plebiscycie (oficjalne wyniki zostały podane 7 lutego 1800 r.). Ostatecznie konstytucja została ogłoszona 28 lutego 1800 r. Warto zaznaczyć, że była on jedynie fasadą demokracji. Należy zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do poprzednich konstytucji, nie było deklaracji praw i wolności. „Konstytucja ta, niekrepująca się jakimkolwiek teoriami publiczno-prawnymi, wprowadzała ustrój dający możliwie wielką władzę dzierżycielowi władzy wykonawczej – Pierwszemu Konsulowi. Było wprawdzie wprowadzone powszechne głosowanie, ale przez wprowadzenie całego szeregu stopni pośrednich, ostrze jego było zupełnie stępione”⁴¹. Władza ustawodawcza należała do: Pierwszego Konsula, Trybunatu i Ciała Prawodawczego. Sama inicjatywę ustawodawczą posiadał Pierwszy Konsul, który przesyłał projekt ustawy do Trybunatu. Brak zgody Trybunatu nie hamowało wejścia w życie ustawy. Wyrażał jedynie opinię i delegował trzech członków Trybunatu, aby utrzymywali opinię Trybunatu. Ciało Prawodawcze nie dyskutowało nad projektem, nie wносиło poprawek. Wysłuchiwało jedynie trzech członków Trybunatu. Potem w głosowaniu przyjmowało ustawę lub ją odrzucało⁴². „Senat dokonywał wyborów członków Ciała Prawodawczego i Trybunatu spośród listy zaufania ogólnonarodowej, jak również i konsuli. Nadto senat był stróżem konstytucji, do niego więc należała inicjatywa w sprawie rewizji konstytucji (wszelkie zmiany konstytucji musiały być zatwierdzone przez plebiscyt ludowy), oraz mógł on skasować ustawę, o ile była ona sprzeczna z konstytucją”⁴³. Władza wykonawcza była w rękach Pierwszego Konsula (wybieranego przez Senat na 10 lat). Miał on u swojego boku również dwóch innych konsulów⁴⁴, którzy byli jego zastępcami i mieli jedynie głos doradczy. Warto podkreślić, że nie została przewidziana żadna odpowiedzialność ani dla konsuli, ani dla ministrów powoływanych przez Pierwszego Konsula. Można zatem pokusić się o stwierdzenie, że Konstytucja z 1799 r. ustanawiała taki ustrój, aby Napoleon Bonaparte otrzymał jak najrozleglejszą władzę wykonawczą (jako Pierwszy Konsul) i władzę ustawodawczą (wyłączna inicjatywa ustawodawcza).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ I. Jaworski, *op. cit.*, s. 163.

⁴² Constitution du 22 Frimaire An VIII, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-22-frimaire-an-viii> (dostęp: 25.12.2023).

⁴³ I. Jaworski, *op. cit.*, s. 164.

⁴⁴ Constitution du 22 Frimaire An VIII, art. 39.

Podsumowanie

Oceniając regulacje przyjęte w Konstytucji z 1795 r., można pokusić się o stwierdzenie, że koncepcja Dyrektoriatu nie sprawdziła się. Należy jednak podkreślić, że to właśnie Dyrektoriat zakończył terror jakobiński. Wprowadził nowe rozwiązania gospodarcze, jednocześnie dążąc do jak największej stabilizacji państwa. Jednakże uwarunkowania polityki międzynarodowej i brak szybkości w podejmowaniu decyzji ze względu na pięcioosobowy Dyrektoriat i jego wewnętrzne spory doprowadzały do opieszałości w podejmowanych decyzjach. Dyrektoriat i jego system polityczny nie mógł się sprawdzić w ówczesnych czasach. Był za bardzo skomplikowany i może przy znaczących modyfikacjach miałby rację bytu w XXI w., jako alternatywa dla ustroju semiprezydencyjnego w V Republice Francuskiej. Zamach stanu i wprowadzenie Konsulatu było jedynie następstwem nieudolności poprzedniej władzy. Sam Konsulat *de facto* od samego początku stał się rządami jednego człowieka – Napoleona Bonapartego, niwecząc rządy ludu, demokracji i partycypacji obywatelskiej w życiu publicznym. Charles-Maurice de Talleyrand w swoim testamencie politycznym napisał: „Nie czynię sobie bynajmniej wyrzutów, że służyłem wszystkim reżymom począwszy od Dyrektoriatu aż do chwili, kiedy piszę te słowa, gdyż postanowiłem służyć Francji, a nie jej reżymom”⁴⁵. Trzeba przyjąć, że bez względu na to, jak postępował Robespierre, Dyrektoriat czy Napoleon, chodziło jedynie o dobro narodu francuskiego.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Barckhausen H., *Montesquieu, ses idées et ses oeuvres d'après les papiers de la Brede*, Paris 1907.
- Baszkiewicz J., *Maksymilian Robespierre*, Wrocław 1976.
- Bertaud J.P., *La Révolution française*, Paris 2004.
- Dedieu J., *Montesquieu et la tradition politique en France*, these pour le doctorat, presentee a la faculte des lettres de Bordeaux 1909.
- Dupuy R., *La République jacobine. Terreur, guerre et gouvernement révolutionnaire 1792–1794*, t. 2, collection: Nouvelle histoire de la France contemporaine, Paris 2005.
- Jaworski I., *Zagadnienie rządów parlamentarnych w pierwszym okresie Rewolucji Francuskiej*, Kraków 1926.
- Lemarchand G., *L'Économie en France de 1770 à 1830. De la crise de l'Ancien Régime à la révolution industrielle*, Paris 2008.
- Łysiak W., *Cesarski poker*, Warszawa 1978.

⁴⁵ W. Łysiak, *Cesarski poker*, Warszawa 1978, s. 211.

- Mayer A.J., *The furies: violence and terror in the French and Russian revolutions*, Oxford 2002.
- Scurr R., *Robespierre. Terror w imię cnoty*, Warszawa 2008.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2015.
- Troper M., *La séparation des pouvoirs dans la Constitution de l'an III*, Paris 1999.
- Willaume J., *Correspondance de Napoleón I-er publiee par l'ordre de l'empereur Napoleón III*, t. VI, Paris 1856.
- Willaume J., *Legiony Dąbrowskiego. Europa w dobie wojen napoleońskich*, Warszawa 1960.
- Woronoff D., *Nouvelle histoire de la France contemporaine*, t. 3: *La République bourgeoise: de Thermidor à Brumaire 1794–1799*, Paris 1972.

Źródła internetowe

- Constitution du 22 Frimaire An VIII, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-22-frimaire-an-viii>.
- Constitution du 5 Fructidor An III, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii>.
- Hasła: Baron de Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/>.
- Montesquieu Ch., *O duchu praw, księga XI rozdział VI*, <https://prawo.uni.wroc.pl/sites/default/files/students-resources/Montesquieu%20%20duchu%20praw%20rozdzia%C5%82%20VI.docx>.
- Some significant laws of the law of the French revolution*, https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/lois_penales_revolution_francaise/lois_penales_revolution_francaise_2.htm#1794_06_02_decret.

From Robespierre to Napoleon, the political system of France in the years 1794–1799

Summary

In his article, the author describes the radicalism that characterized Robespierre's rule. Describes the end of the Jacobin rule and its consequences. Then the author goes on to describe the concept of the separation of powers according to Montesquieu. The assumptions of the Constitution of Year III and its creation process are described. He then describes the most important events of the 18 Brumaire coup. Next, the author moves on to assessing the constitution of the directorate. Next, the consular

constitution and its most important assumptions are described. The aim of the article is to present the most important events in the French political system in the years 1794–1799 and the impact of these events on the legal solutions used in the Constitution of the Directory and the Consular Constitution. Based on the analysis of two constitutions and the political and legal situation of France in the years 1794–1799, the author presents his point of view regarding the political regulations contained in the above legal acts.

Keywords: Robespierre, Napoleon, Consulate, Directory, Constitution of Year III, First Consul